

ONTSPORING VAN GEWELD

J.A.A. van Doorn / W.J. Hendrix

ONTSPORING

Het Nederlands-Indonesisch conflict

VAN GEWELD

Met een nawoord van Dirk Vlasblom

WalburgPers

*Menschen haben Spätzündung:
sie begreifen alles erst in der nächsten Generation*

Stanisław Jerzy Lec

Eerste druk, 1970 bij de Universitaire Pers, Rotterdam
Tweede aangevulde druk, 1983 bij De Bataafsche Leeuw, Amsterdam/Dieren
Derde druk, 1985 bij De Bataafsche Leeuw, Amsterdam/Dieren
Vierde herziene druk oktober 2012, Walburg Pers, Zutphen
Vijfde druk, maart 2019, Walburg Pers Zutphen

Foto voorplat

SPAARNESTAD PHOTO/Hugo Wilmar, 21 juli 1947, Nederlandse troepen gaan aan land te Pasir Poetih.

Omslagontwerp

Erwin Bomans^{BNO} Leucq!, Hof van Twente

Ontwerp binnenwerk

KM Grafisch Werk, Utrecht

© 2012 Erven J.A.A. van Doorn, W.J. Hendrix en Dirk Vlasblom (Nawoord),
p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen
© 2012 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 9789462493506
NUR 689

INHOUD

Bij deze uitgave 9

Voorwoord 11

Kaart Java, enkele belangrijke data 16

I KOLONIAAL CONFLICT 19

1. Onderdrukte spanning 21

Indisch nationalisme 23

Rebellie en repressie 27

Polititionele preventie 31

2. Rust en orde 35

Conservering 35

Modernisering 37

'Broei' 41

3. Nationale mobilisatie 45

Japans intermezzo 45

Maatschappelijke mobilisatie 47

Chaos en revolutie 50

4. Beslissende confrontatie 54

Republikeinse energiebron 54

Indië contra Indonesië 59

II BELANG EN MANDAAT 67

1. Koloniale trojka 69

Belanghebbenden en mandaathouders 70

Indië contra Nederland 73

2. De laatsten zouden de eersten zijn 76

Vorbereiding 76

Proefterreinen 79

Herstelde trojka 82

3. Ideologisering 86

Japans maaksel 86

Onbestaanbaar Indonesië 88

Geterroriseerde bevolking 91

4. Mandaattoeëigening 96

OPERATIE PRODUCT 97

Bekneld bestuur 104

Militarisering 107

Mislukking 113

III TROEPEN EN TEGENSTAND 117

Militaire organisatie 119

1. De mannen van het eerste uur 122

Hulpelozen en helpers 122

Een oorlogsgeneratie 128

De Atjeh-formule 131

Speciale Troepen 134

2. De sleutelmacht van het KNIL 139

De beschikbare troepen 139

Indische top 141

Indisch stempel 144

3. Indonesisch verzet 148

Opstand en guerrilla 148

De organisatie van het verzet 154

Indonesisch succes 158

4. Het Nederlandse antwoord 167

Gevraagd: contraguerrilla 167

Militaire actie 170
Gebiedsbeheersing 175
Militaire organisatie: potentie en product 181

IV GEWELD EN EXCES 183

De kern van de zaak 185

1. Courante ficties 187
Agressiviteit, geweld, oorlog 187
'Bevel is bevel' 188
Situatiedwang 191
2. Ontregeld beheersingssysteem 196
Militair gezag 196
Vergroefde sociale beheersing 201
3. Specialisatie en selectie 206
De kunstmatigheid van de kazerne 206
Technisch geweld 209
Infanteriegeweld 214
Politieel geweld 220
Politieel-militair geweld 225
4. Geweldsfiuk 229

V EEN OPERATIEGEBIED 235

1. Gebied, bevolking, verzet 240
Troepen en territoire 240
Sociaal verzet 242
2. Guerrilla en militarisering 247
Guerrilla 247
Militarisering 250
3. De Berg-compagnie 255
Selectie en specialisatie 255

De Budjang-groep 259
De Karanganyar-groep 263
'Hinderlijk volgen' 266
Specialisten aan het werk 270
Take-over 275
De militaire fase 280

VI DEKOLONISATIE VERGELIJKENDERWIJS 283

1. Imperiale terugtocht 285
Ontbinding 285
Polarisatie 290
2. Escalatie van geweld 294
De kolonie bewapent zich 294
Herkolonisatie 295
Excessen als functioneel geweld 298
3. Afrekening en afscherming 303
Een serie van schandalen 303
Afscherming door bescherming 306
Informatielekken 307
4. Bij wijze van voorlopige conclusie 313

Nawoord 317

DE OORLOG DIE NIET ZO MOCHT HETEN 323

door Dirk Vlasblom

Noten 341

Literatuur 353

Register 361

BIJ DEZE UITGAVE

De eerste uitgave van dit werk verscheen in 1970 bij de Universitaire Pers Rotterdam. Het hoofdstuk 'Dekolonisatie vergelijkender wijs', aan het slot van dit boek verscheen als inleiding van de editie die in 1983 door De Bataafsche Leeuw werd uitgegeven.

Het nawoord van Dirk Vlasblom werd op verzoek van Uitgeversmaatschappij Walburg Pers in Zutphen voor deze editie uit 2012 geschreven.

De uitgevers

VOORWOORD

Het jaar 1945 was voor Nederland dramatisch. De wereldoorlog die ons volk vijf harde jaren had gekost, ging geleidelijk over in een nationaal-koloniale oorlog die opnieuw vijf jaar zou duren. In het moederland en in Indië stroomden de interneringskampen leeg, de kazernes vol. Vaak werden vrijgekomen krijgsgevangenen van de ene dag op de andere weer ingezet. Hun formaties werden aangevuld met leden van de jonge generatie.

Deze generatie was opgegroeid temidden van excessief geweld. Van 1939 af had hun land in de ban geleefd van mobilisatie, oorlog en bezetting. In plaats van een plotselinge gelukkige beëindiging van de strijd was in Nederland de eindeloze hongervinter, in Indië het revolutionaire geweld van de *bersiap* een tijd van voortgezette bedreiging en vernedering. Een genadige overgang van de wereldoorlog naar de vrede was voor moederland noch kolonie gegeven; het was een overgang naar nieuwe offers en nieuwe strijd.

De auteurs van dit boek waren deze tien jaren toeschouwers en deelnemers. In de eerste oorlog werden ze van knapen tot volwassen burgers, in de tweede oorlog van burgers tot soldaten. Slechts een jaar na de bevrijding van hun land kwam de oproep tot dienstneming in het leger ter bevrijding van Indië. Zij waren drieënhalf jaar soldaat. Pas in het voorjaar van 1950 keerden zij terug in Nederland en kwam voor hen het einde van een periode die in 1940 was begonnen.

In een van hun koffers bevond zich een merkwaardig pak papier. Het was een stapel van ongeveer tachtig tamelijk tot zeer nauwkeurig geregistreerde incidenten die men later 'militaire excessen' is gaan noemen, alsmede een hoeveelheid notities en knipsels over het optreden van de troepen in Indonesië.

De beschrijvingen waren systematisch opgezet, in de vorm van 'protocollen' zoals bij sociaal-wetenschappelijk onderzoek gebruikelijk is. De gegevens hadden hun plaats gevonden op speciale getypte formulieren, met genummerde vragen, betrekking hebbend op relevante kwesties in relatie tot een 'geval': aard, algemeen verloop gebeurtenissen, situatie ter plaatse, samenstelling Nederlandse en vijandelijke troepen en beoordeling van het incident door daders en ooggetuigen. Ten slotte volgde de mening van de rapporteur, zowel over de betrouwbaarheid van waarnemer en waarneming als over de mate van noodzakelijkheid voor de Nederlandse troepen om zó en niet anders op te treden. Het formulier had twee modellen; een voor 'algemene' en een voor 'bijzondere' gevallen.

Men kan zich met reden afvragen wat ons ertoe bewoog een zo koele onderzoekstechniek te gebruiken voor een zo hete materie; wat ons als direct betrokkenen ertoe bracht zozeer afstand te nemen tot het gebeuren. Het moet een combinatie zijn geweest van emotionele gefascineerdheid door het geweld om ons heen en intellectuele geïnteresseerdheid in een zo ongewoon en verborgen verschijnsel als de realiteit van de ‘kleine oorlog’.

Hoe dit zij, na terugkomst in Nederland gingen wij onvervaard aan de slag om het verzamelde materiaal voor publicatie gereed te maken. Weliswaar hadden we, blijkens brieven uit die tijd aan oudere en wijzere mannen, een vaag gevoel dat ons initiatief wellicht niet door eenieder gewaardeerd zou worden, maar ernstige zorg hierover bestond toch eigenlijk niet.

Onze bedoelingen waren immers, zo meenden we, volstrekt eerbaar. Een kattebelletje van een onzer, met de datering ‘Semarang 5/11/49’, laat zien wat wij op het oog hadden: ‘Publiceren van OOI [onze code: Onderzoek Oorlogsmisdadigheid Indonesië] in een enigszins ruim opgezette rustige publicatie, die alleen de zaak zuiver wil stellen, een verklaring wil geven en suggesties aan de hand wil doen. Dus géén oordeel, pleidooi of aanklacht! Het boekje wordt voorafgegaan door een verantwoording.’

Niet tevreden met het op een rij zetten van het nogal krasse materiaal begonnen wij met een omstandige studie van de politieke en militaire ontwikkeling van Nederlands-Indië, in de verwachting zodoende een ‘kader’ te vinden dat onze gegevens ‘contour’ zouden kunnen verlenen. Tevens verdiepten wij ons in de algemene aspecten van militair gedrag en wangedrag.

Van onze werkzaamheid maakten wij geen geheim. Er kwamen contacten tot stand met oud-militairen van andere onderdelen, met een geïnteresseerd journalist, een veldprediker en met enkele collega-sociologen. Een poging om een vooraanstaand lid van een grote politieke partij bij de zaak te interesseren liep op niets uit; er kwam op onze brief een mondelinge mededeling dat de zaak ‘niet opportuun’ werd geacht.

Begin 1952 waren ongeveer 150 bladzijden gereed. Dit alles was nog slechts ‘voorwerk’: een sociale geschiedenis van Nederlands-Indië en van het KNIL, gevolgd door een uitvoerige analyse van wat onder oorlogsmisdadigheid moest worden verstaan en hoe dit verschijnsel in het algemeen was te verklaren. Bij de bewerking van ons veldmateriaal liep het project vast. Na een serie probeersels gaven we het op. Het onvoltooide product ging naar zolder, de protocollen kwamen na verloop van tijd bij een geïnteresseerde in Nederland wonende Indonesische kennis terecht die het materiaal hoofdschuddend bekeek en in de kast legde.

De stagnatie van het project is na het initiatief ertoe het tweede raadsel. Het is ons niet meer duidelijk waardoor de uitvoering mislukte. Was het intellectuele onmacht om na de brede historische omlijning en de geleerde abstracties tot de kern van het onderwerp – geweld van mensen tegen mensen – door te dringen? Hadden we het probleem toch niet echt ‘verwerkt’? Of kregen we het gewoon te druk met andere zaken en raakte onze diensttijd op de achtergrond?

Hoe het zij, de kwestie verloor onze belangstelling. De ene auteur hield er een nevenproduct aan over: een proefschrift betreffende de sociologie van het leger, de andere schreef enkele korte verhalen over zijn Indonesische ervaringen die overigens niet werden gepubliceerd.

Zeventien jaar later, begin 1969, zagen wij de televisie-uitzending over de excessen in Indonesië. Gefascineerd zagen we toe hoe daar een reeks belevenissen werd opgedist die we – hoewel elders voorgevallen – woord voor woord herkennen. De discussie die onmiddellijk daarna losbarstte, bracht dezelfde schok der herkenning. Al de argumenten die we zo lang geleden een voor een hadden gewogen – en vaak te licht bevonden – paradeerden onvermoeibaar door de ontstelde publieke opinie.

Ons besluit stond vrijwel direct vast. Het was ‘nu of nooit’. Het manuscript werd weer tevoorschijn gehaald, het grondmateriaal teruggevraagd. Met verbazing lazen we de stapels enigszins vergeeld papier door. De commentaren vertoonden een mengeling van opgewektheid en naïviteit, waarin we onszelf nauwelijks terugvonden. We waren kennelijk zelf veranderd. We moesten opnieuw beginnen.

Het boek dat hiermee wordt aangeboden, is een sociale geschiedenis van militair geweld. Het beoogt nog altijd te voldoen aan de voorwaarden die we twintig jaar eerder op papier zetten: verklaren, niet beschuldigen; een zakelijke analyse, geen emotionele reactie. Alleen op deze wijze, zo menen wij, kan het ongelooflijke onderwerp van het geweld op geloofwaardige wijze worden overgedragen.

Dit boek is een studie door sociologen, maar leesbaar voor iedereen. Het bestaat uit vijf grote stukken: vier lagen op elkaar en een harde pit. De eerste vier hoofdstukken herhalen als het ware hetzelfde thema, maar telkens dichter naderend tot de kern van het onderwerp: na de nationale en koloniale historie de direct betrokken politieke en economische groepen, dan de militaire middelen, ten slotte hun aanwending. Het laatste hoofdstuk pakt alle niveaus nog eenmaal samen, maar nu binnen het kader van één gebied, één beheersingssysteem, één militair onderdeel.

Twee punten verdienen de aandacht. Het eerste betreft onze betrokkenheid. Streven naar objectiviteit garandeert deze niet, zeker niet bij een onderwerp als dit. Er is de onvermijdelijke invloed van onze ervaringen op onze waarnemingen. Men kan wellicht anders groeperen en accentueren, waardoor andere en ten opzichte van wat wij deden nieuwe meningen zullen ontstaan.

Het tweede punt hangt hiermee direct samen. De periode 1945-1949 is in de Indische politieke en militaire geschiedschrijving nagenoeg een witte plek. De archieven zijn grotendeels nog gesloten, de aandacht is steeds beperkt geweest. Van een sociologisch verantwoorde interpretatie van die periode is nog minder sprake. Daarom is ons boek niet meer dan een eerste schets.

Dat wij de onderneming toch hebben aangedurfd, komt voort uit de overtuiging dat de ongetwijfeld noodzakelijke documentenstudie bij ons onderwerp steeds ontoereikend zal blijven. Oorlogsgeweld speelt zich af aan de 'binnenzijde' van de historie, moeilijk zichtbaar voor de buitenstaander, nauwelijks doorzichtig voor de betrokkenen, vaak onvolledig en zelfs opzettelijk vertekend door hen die registreren. Daarom is informatie van degenen die het proces van binnenuit bewust meemaakten onmisbaar, zelfs een eerste voorwaarde. Aan die voorwaarde kunnen wij voldoen.

Het is voor ons tevens een extra reden dankbaar te zijn voor de inlichtingen en steun die we van een aantal direct betrokkenen mochten ontvangen. Er was opmerkelijk weinig aarzeling, eerder grote openheid. De tijd wordt rijp voor het zien van ook deze realiteit.

Van degenen die ons hielpen, noemen wij in alfabetische volgorde graag de volgende personen: dr. J.R. van Blom, lt.kol. W. Epke, drs. F. Grünfeld, dr. Basuki Gunawan, mr. J. Hollander, drs. R. Nieuwenhuys, drs. A. Peper en drs. E.M. Stok. Uiteraard dragen zij geen enkele verantwoordelijkheid voor de wijze waarop van hun informatie is gebruikgemaakt; deze ligt geheel bij de auteurs.

Voorts werd gebruikgemaakt van enkele instellingen: de Sectie Krijgsgeschiedenis van de Koninklijke Landmacht te 's-Gravenhage, het Koninklijk Instituut voor de Tropen te Amsterdam, het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde te Leiden en het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie te Amsterdam.

Dank komt ook toe aan medewerkers van de bibliotheken van de Koninklijke Militaire Academie en Nederlandse Economische Hogeschool, die als steeds zeer behulpzaam waren. Rest ons te vermelden dat een royaal studieverlof, door curatoren van de Nederlandse Economische Hogeschool aan de als eerste genoemde auteur toegestaan, de voltooiing van het werk buitengewoon heeft bevorderd. Ook aan hen past een woord van erkentelijkheid.

Bij de tweede druk

Dit boek had bij het verschijnen in 1970 een tweeledig karakter. Het vormde tegelijk een historische analyse en een historische reactie: het ontleedde het Nederlandse dekolonisatieproces dat zich een kwarteeuw tevoren had afgespeeld maar het beantwoordde tevens aan de collectieve vraag om opheldering die zich rond 1970 sterk liet horen.

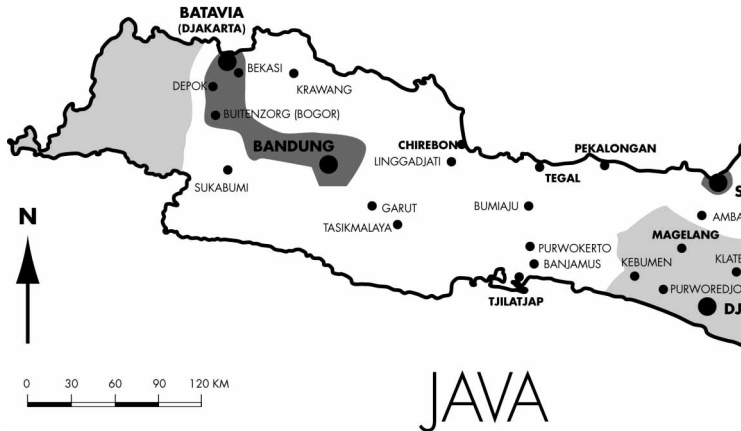
Dertien jaar later, blijkt het historisch exposé nog weinig of niet verouderd. Hoewel de sociaal-wetenschappelijke belangstelling voor ons koloniaal verleden in het afgelopen decennium duidelijk is toegenomen, heeft de 'ontsporing van geweld' tijdens de nadagen van Nederlands-Indië weinig interesse gewekt. Een ongewijzigde herdruk lijkt daarom verantwoord.

Maar al hebben de voorbije jaren de waarde van het boek niet aangetast, ze vragen wél om nadere 'plaatsing' van de studie, zowel naar de aard van het onderwerp als naar tijd en omstandigheid van verschijnen.

Nu eerst is het goed zichtbaar geworden dat het Nederlands-Indonesisch conflict één geval was uit een reeks van inmiddels beëindigde, gewelddadig afgewikkelde dekolonisatieprocessen, te situeren in de periode van 1945 tot 1975. Ook blijkt eerst thans dat *Ontsporing van geweld* slechts één poging vormde tot afrekening met een onverwerkt verleden: in de jaren na 1970 was dit streven naar koloniaal-historische vereffening allerwegen waar te nemen.

Dit nieuwe perspectief maakt het aantrekkelijk het boek van 1970 een essay mee te geven waarin het totale recente dekolonisatiegebeuren vergelijkenderwijs wordt geschetst, gevolgd door een poging tot nadere plaatsbepaling van het Nederlandse aandeel hierin. We weten nu meer dan in 1970; begrijpen we het nu ook beter?

JvD/WH november 1983

Enkele belangrijke data

1945

15 augustus

Capitulatie van Japan

17 augustus

Uitroeping van de Republiek Indonesia

29/30 september

Eerste geallieerde troepen te Batavia

14 november

Optreden kabinet-Sjahrir: Indonesische partij
aanvaardbaar geacht door Nederland

1946

23/24 april

Onderhandelingen op de Hoge Veluwe; geen resultaat

3 mei

Wijziging grondwet in verband met het zenden van
dienstplichtigen overzee

16/22 juli

Conferentie van Malino; begin van opbouw van een
Federaal Indonesië door Nederland

15 november

Ondertekening ontwerpakkkoord (Linggadjadi)

1947

25 maart

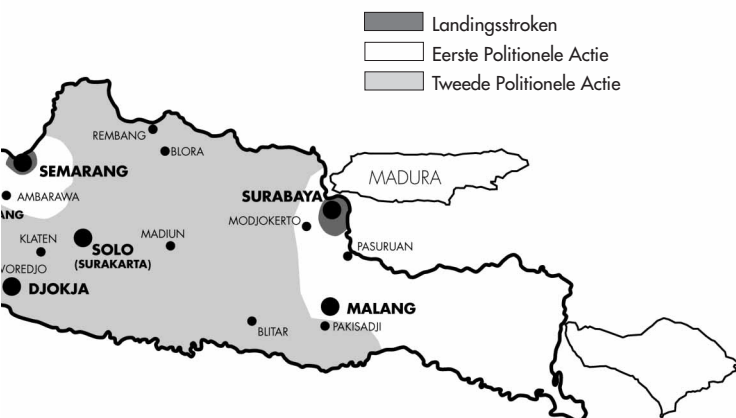
Ondertekening akkoord van Linggadjadi

25 juli

Begin Eerste Politionele Actie

4/5 augustus

Eerste actie te middernacht gestaakt

1948

- 13 januari Installatie voorlopige Federale Regering voor Indonesië te Batavia
- 17 januari Ondertekening wapenstilstand aan boord van de Renville
- 22 februari Voltooiing van de evacuatie van ruim 20000 Indonesische guerrilla's uit de vooral in West-Java gelegen 'pockets'
- aug./september Sterke herinfiltratie Republikeinse troepen
- sept./oktober Communistische opstand in de Republiek (Madiun-affaire)
- 3 november Van Mook draagt gezag over aan Beel; begin van de 'harde lijn'
- 21 december *Begin Tweede Politionele Actie*; Soekarno en Hatta gevangengenomen en op Banka geïnterneerd

1949

- 5 januari Beëindiging actie op Java
- 26 februari Regeringsverklaring: aankondiging van besluit tot vervroegde soevereiniteitsoverdracht en van Ronde-Tafelconferentie
- 24/30 juni Ontruiming residentie Jogjakarta door de Nederlandse troepen
- 10 augustus *Staakt-het-vuren*
- 23 augustus Opening Ronde-Tafelconferentie te Den Haag
- 2 november Einde Ronde-Tafelconferentie
- 9 december Tweede Kamer aanvaardt wetsontwerp soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië
- 27 december *Soevereiniteitsoverdracht*